

Aleksandra Spsychalska
(Uniwersytet Wrocławski)

„KOBIEȚA, KTÓRA ZATRACIŁA CZŁOWIECZEŃSTWO” – SPRAWA PAULINE NYIRAMASUHUKO

ABSTRACT

A WOMEN WHO LOST HER HUMANITY: THE CASE OF PAULINE NYIRAMASUHUKO

This article presents the case of Pauline Nyiramasuhuko – Rwandan Minister for Family Welfare and the Advancement of Women – who was tried at the International Criminal Tribunal for Rwanda for genocide, public and direct incitement to commit genocide, crimes against humanity, and war crimes. The trial of Nyiramasuhuko was unprecedented. It was the longest and most expensive trial the ICTR has ever held. It was also the first trial before an international criminal court in which the accused was a woman. Furthermore, among the charges that were brought against her – for which she was sentenced in the first instance to life imprisonment – was rape as a crime against humanity.

KEYWORDS: genocide, Pauline Nyiramasuhuko, ICTR, the International Criminal Tribunal for Rwanda, Rwanda

SŁOWA KLUCZOWE: ludobójstwo, Pauline Nyiramasuhuko, MTKR, Międzynarodowy Trybunał Karny dla Rwandy, Rwanda

A woman from the Rwandan society, a woman who is a minister, who is a member of parliament. A woman who lost all her civil nature: People being raped before their parents; watching their children being raped. She had lost her civil nature because in her presence, the most serious rape under the cruelest conditions were applauded. She encouraged even her son to do

*as much. She put everything she had to the point that she was dressed in military gear to play her role of a militant minister. A woman who had lost every sense of feeling, Pauline Nyiramasuhuko*¹.

Wstęp

Na rok 2015 przypada dwudziesta pierwsza już rocznica ludobójstwa rwandyjskiego, jednej z najbardziej okrutnych zbrodni XX wieku. Rok 2015 to także rok, w którym przed Izbą Apelacyjną Międzynarodowego Trybunału Karnego dla Rwandy zapasć ma wyrok w jednej z najważniejszych spraw procedowanych przed Trybunałem – tzw. sprawy szóstki z Butare². Na ławie oskarżonych ponownie zasiądą Sylvian Nsabimana, Alphonse Nteziryayo, Joseph Kanyabashi, Elie Ndayambaje i Pauline Nyiramasuhuko wraz z synem, Arsene Shalom Ntahobalim³. Proces „szóstki z Butare”, jest procesem bez precedensu. To najdłużej trwający i najbardziej kosztowny proces przed MTKR. To także pierwszy proces przed międzynarodowym trybunałem karnym, w którym na ławie oskarżonych zasiada kobieta. Co więcej, wśród zarzutów które jej postawiono i za które w pierwszej instancji została skazana na karę dożywocia, oprócz ludobójstwa, udziału w zмовie w celu popełnienia zbrodni, współudziału w zbrodni, publicznym i bezpośrednim podżeganie do niej, wymieniono także gwałt jako zbrodnię przeciwko ludzkości.

W niniejszym artykule przedstawiona zostanie sprawa Pauline Nyiramasuhuko oraz wyrok, który w niej zapadł.

1 Prosecution Opening Statement, T. 12 June 2001 p. 92, na podstawie: *The Prosecutor v. Pauline Nyiramasuhuko Arsène Shalom Ntahobali Sylvain Nsabimana Alphonse Nteziryayo Joseph Kanyabashi Elie Ndayambaje*; Case No. ICTR-98-42-T; p. 5754; dokumentacja sprawy dostępna na: <http://www.unict.org/en/cases/ictr-98-42> [dostęp 24.08.2015].

2 *The Prosecutor v. Nyiramasuhuko*...

3 Arsene Shalom Ntahobali – ówczesnie student, a w czasie ludobójstwa członek i bojówkarz Interhamwe; Sylvian Nsabimana – prefekt Butare w czasie ludobójstwa; Alphonse Nteziryayo – Dyrektor Spraw Społecznych w Ministerstwie Rozwoju Wewnętrznego i Społecznego, a od 17 lipca 1994, prefekt Butare; Joseph Kanyabashi-burmistrz gminy Ngoma i Elie Ndayambaje – burmistrz gminy Muzanza.

Rys historyczny

Ludobójstwo rwandyjskie zapoczątkowane zostało zamachem na samolot ówczesnego prezydenta, Juvenała Habyarimana, do którego doszło 6 kwietnia 1994 r. Jednak korzenie zbrodni sięgają wiele lat wstecz. Właściwie od II połowy XX wieku, „Kraj Tysiąca Wzgórz”, jak mówi się o Rwandzie, nieustannie targany był mniejszymi lub większymi konfliktami pomiędzy ludnością Tutsi i Hutu⁴. Początkowo to Tutsi, wspierani przez Belgów, sprawowali władzę w państwie. Po II wojnie światowej i ogłoszeniu przez Rwandę niepodległości, rządy, po krwawym zresztą przewrocie, przeszły w ręce Hutu. Ci, nieustannie obawiając się utraty wpływów, rozpoczęli prześladowania mniejszość Tutsi. Wątek etniczny w latach 70. i 80. wydawał się mieć jednak mimo wszystko marginalne znaczenie. Tutsi byli wprawdzie dyskryminowani – choćby przez system kwotowy i brak dostępu do wyższych urzędów państwowych – nie dochodziło jednak do masakr czy prób ich eksterminacji. Sytuacja zmieniła się jednak, gdy w 1987 r. roku imigranci Tutsi pod wodzą Paula Kagame, dzięki poparciu Ugandy, założyli Rwandyjski Front Patriotyczny (RPF) – organizację, której celem było odzyskanie władzy w Rwandzie⁵. Trzy lata później RPF rozpoczął partyzancką wojnę z rządem w Kigali. Atak RPF na Rwandę Hutu podsycił skrywaną niechęć między plemionami i doprowadził do stopniowej eskalacji uśpionego etnicznego konfliktu. Polityka wobec Tutsi przybrała wówczas charakter systematycznej kampanii nienawiści, coraz częściej dochodziło do tajemniczych mordów i prześladowań, zaś ekstremistyczne środowiska zrzeszone wokół idei „Hutu Power” rozpoczęły planowanie rwandyjskiego „ostatecznego rozwiązania”.

-
- 4 Kraj zamieszkiwały bowiem trzy plemiona – Hutu, Tutsi i Twa. Ów podział nie miał jednak charakteru typowego podziału etnicznego, narodowościowego czy religijnego. Przeciwnie, był podziałem sztucznym, wprowadzonym przez ówczesnych europejskich kolonizatorów i nie miał żadnego uzasadnienia antropologicznego. Stał się jednak zarzewiem konfliktu, który blisko sto lat później doprowadził do jednej z największych katastrof XX wieku. Więcej o tym: M. Meredith, *Historia współczesnej Afryki. Pół wieku niepodległości*, wyd. Dialog, Warszawa 2011; G. Purnier, *The Rwanda Crisis: History of Genocide*; Columbia University Press, Nowy Jork 1995; R. Dallaire, *Shake Hands with the Devil*, Random House UK Ltd, 2005; A. DesForges, *Leave none to tell the story. Genocide in Rwanda*, Human Right Watch 1994.
- 5 *Historia Powszechna*, t. 20, red. A.H. Stachowski, wyd. UTET Cultura 2008, s. 592.

W sierpniu 1993 roku prezydent Habyarimana zdecydował się na podpisanie z władzami RPF pokojowego porozumienia w tanzańskiej Aruszy. Porozumienie to zakładało utworzenie przejściowego wielopartyjnego rządu, w którego składzie mieliby się znaleźć także przedstawiciele Tutsi⁶. Habyarimana miał nadzieję, że w ten sposób uda mu się zażegnać konflikt. Z oczywistych względów przez wielu skrajnych działaczy Hutu układ z Aruszy uznany został za zdradę plemiennego interesu. 6 IV 1994, samolot, którym leciał Habyarimana został zestrzelony podczas lądowania w Kigali. Do tej pory nie wyjaśniono kto stał za zamachem. Podejrzewa się, że mogły być to niezadowolone z prezydenckiej polityki ekstremistyczne bojówki Hutu⁷. Oficjalnie o zamach oskarżono RPF i Tutsi, co dało pretekst do rozpoczęcia trwającej blisko sto dni rzezi. Sygnałem rozpoczynającym ludobójstwo miała być zakodowana podczas audycji radia RTLM wiadomość „Ściąć wysokie drzewa!”. Siły pokojowe ONZ stacjonujące w Rwandzie zostały całkowicie pozbawione możliwości działania – kontyngent ograniczono do zaledwie 500 żołnierzy, których zadaniem była ochrona jak największej liczby cywilów, negocjacje między stronami i ewakuacja obcokrajowców⁸.

Bilans pierwszych godzin ludobójstwa był porażający. Według szacunków Kigali Memorial Center w ciągu stu dni ludobójstwa ginęło średnio 10 tysięcy ludzi dziennie, czterystu w ciągu godziny, a siedmiu w ciągu minuty⁹. Liczby te ukazują ogólny obraz ogromu tragedii. W wyniku krwawego konfliktu etnicznego w ciągu zaledwie stu dni zginęło ponad 800 tysięcy ludzi¹⁰. Ofiarami byli głównie cywile, także kobiety i dzieci. Genocyd miał bowiem charakter ogólnospołeczny – sąsiad zabijał sąsiada, nauczyciel

6 *Historia Powszechna...*, *op. cit.*, s. 593.

7 Szerzej o zamachu: N. Etringham, *Accounting for Horror. Post-Genocide Debates in Rwanda*, Pluto Press, Londyn 2004, s. 111–118.

8 Dopiero w czerwcu 1994 dla obrony ludności cywilnej, za zgodą ONZ, do Rwandy wkroczyły wojska francuskie. Interwencja francuska budzi do dziś sporo emocji. Więcej o politycznych wydarzeniach z 1994 r., zob. W. Tochman, *Dzisiaj narysujemy śmierć*, Wydawnictwo Czarne 2010; W. Jagielski, *10 lat temu zaczęła się rzeź w Ruandzie*, <http://www.calculemus.org/lect/Logika04-05/kazlog/postmod/jagielski.html>; B. Bruneteau, *Wiek ludobójstwa*, Oficyna Wydawnicza „Mówią Wieki”, Warszawa 2005; A. DesForges, *Leave none...*, *op. cit.*; J. Głuchowska *Maczetą, pałką, łopatą. Krótka historia ludobójstwa*, „Polityka” 2005, nr 11–12.

9 Za: W. Tochman, *Dzisiaj narysujemy...*, *op. cit.*

10 W zależności od źródeł dane na temat liczby ofiar ludobójstwa wahają się od 800 tysięcy do nawet 1,5 miliona; zob. *Historia Powszechna...*, *op. cit.*, s. 593 oraz A. DesForges, *Leave none...*, *op. cit.*, s. 17.

podopiecznych, a mężowie mordowali swoje żony. Machina zbrodni uruchomiona przez wieloletnią propagandę nienawiści zaowocowała przerażającymi mordami, niewyobrażalnym okrucieństwem i zatrważającą liczbą ofiar.

Do osądzenia winnych zbrodni z 1994 r. powołano specjalny Międzynarodowy Trybunał Karny, który sędzić miał najważniejszych rwandyjskich dygnitarzy odpowiedzialnych za zbrodnie (tzw. sprawców kategorii I)¹¹. Jednocześnie, obok istniejących już sądów, w 2001 r. stworzono system sądownictwa lokalnego – tzw. gacac¹². To właśnie przed MTKR w 2001 roku stanęła Pauline Nyiramasuhuko.

Sprawa Pauline Nyiramasuhuko

Pauline Nyiramasuhuko urodziła się w 1946r w miejscowości Rugara w prefekturze Butare¹³. Pochodziła z biednej rodziny, była jednak dziewczynką niezwykle ambitną i pracowitą. Jeszcze w college’u poznała Agathe Kanziga – przyszłą prezydentową, żonę Juvenala Habyarimany. Przyjaźń ta zmieniła całe życie Nyiramasuhuko¹⁴. Po zakończeniu stu-

11 „Międzynarodowy Trybunał Karny do Sądzenia Osób Odpowiedzialnych za Ludobójstwo i Inne Poważne Naruszenia Międzynarodowego Prawa Humanitarnego Popelnione na Terytorium Rwandy oraz Obywateli Rwandy Odpowiedzialnych za Ludobójstwo i Inne Takie Naruszenia Popelnione na Terytorium Państw Sąsiednich pomiędzy 1 stycznia 1994 r. i 31 grudnia 1994 r.”; sprawcami sprawców I kategorii, byli ci, którzy dopuszczali się najgorszych przestępstw i byli czołowymi decydentami w ówczesnym rządzie rwandyjskim – ministrowie, dowódcy wojskowi, policja. Ci, którzy planowali, organizowali i dowodzili; Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego ds. Rwandy, UN Doc. S/RES/955, 8.11.1994, http://www.icls.de/dokumente/ictr_statute.pdf [dostęp: 9.10.2015].

12 Słowo „gacaca” w języku kinyarwanda oznacza dosłownie „sprawiedliwość na trawie” albo „siedząc na trawie”. Takich sądów powstało ponad 11 tysięcy. Były to lokalne trybunały ludowe, których posiedzenia odbywały się pod gołym niebem. Nawiązano w ten sposób do wielowiekowej rwandyjskiej tradycji plemiennej – polubownych sądów, w skład których wchodziłi członkowie starszyny. S.E. Powers, *Rwanda’s Gacaca Courts: Implications for International Criminal Law and Transitional Justice*, *InSights*, „American Society of International Law”, t. 15, nr 17, 2011, <https://www.asil.org/insights/volume/15/issue/17/rwanda%E2%80%99s-gacaca-courts-implications-international-criminal-law-and> [dostęp 07.09.2015].

13 *Prosecutor vs. Nyiramasuhuko et al.*, Case No. ICTR-98-42-T, par. 8.

14 C. Sperling, *Mother of atrocities: Pauline Nyiramasuhuko’s role in Rwandan genocide*; „Fordham Urban Law Journal” 2005, Volume 33, Issue 2, s. 111.

diów, Pauline przeprowadziła się z Butare do Kigali, gdzie dzięki wsparciu Agathe, dostała posadę inspektora w Ministerstwie Spraw Społecznych¹⁵. Dla 22-latki, która wcześniej pracowała jako zwykły pracownik administracyjny, był to spektakularny awans. Po interwencji Kanzigi, Nyiramasuhuko objęła jedną z najważniejszych funkcji zarządczych w Ministerstwie. Jeździła po kraju prowadząc wykłady o emancypacji kobiet, opiece nad dziećmi i profilaktyce HIV. Tak nawiązała kontakty z tzw. grupą *akazu* – nacjonalistyczną kliką skupioną wokół małżonki prezydenta, a uznawaną za głównego architekta rzezi z 1994 r.¹⁶

W 1968 roku Nyiramasuhuko poślubiła innego rwandyjskiego polityka – Maurice'a Ntahobali'ego, który objął wkrótce posadę Przewodniczącego Zgromadzenia Narodowego Rwandy, potem Ministra ds. Edukacji Wyższej, a w końcu Rektora na Narodowym Uniwersytecie w Butare. Wraz z nim Pauline przeniosła się z powrotem do rodzimej prefektury, gdzie pracowała jako trener w Centrum Rozwoju Społecznego¹⁷. Wielokrotnie wyjeżdżała za granicę na rozmaite szkolenia – swojego syna urodziła podczas kursu dla afrykańskich liderok kobiecych w Izraelu w 1970¹⁸. Nauczała żony żołnierzy, była pracownikiem społecznym. Dzięki pozycji i staraniom męża, Nyiramasuhuko została jedną z pierwszych i nielicznych kobiet, które w ówczesnej Rwandzie podjęły studia prawnicze. Dyplom uzyskała zresztą bardzo szybko, zaledwie dwa lata później, w 1992 r. W tym czasie pracowała też w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych i należała już do prezydenckiej *Movement Revolutionaire National pour le Development*¹⁹. Zarządzała sekretariatem komitetu partyjnego w prefekturze. Wysiłki i zaangażowanie Pauline zostały bardzo szybko dostrzeżone i w kwietniu 1992r przydzielono jej tekę Ministra ds. Rodzinny i Rozwoju Kobiet w rządzie premiera Nsengiyaremye²⁰. Tę

15 *Prosecutor vs. Nyiramasuhuko...*, par. 9.

16 Tzw. *le clan de Madame*, potem *akazu* (w języku Kinyarwanda „mały dom”) było nieformalnym stronnictwem zrzeszającym oficjeli, wojskowych i biznesmenów skupionych wokół idei *Hutu Power*. To oni oskarżali prezydenta o zbyt uległą politykę wokół Tutsi i inspirowali skierowaną wobec nich propagandę nienawiści. Więcej o tym m.in.: M. Meredith, *Historia współczesnej...*, *op. cit.*, s. 441–442.

17 *Prosecutor vs. Nyiramasuhuko...*, par. 10.

18 *Ibidem*.

19 MRND było partią, która sprawowała niemal nieograniczoną władzę w „Kraju Tysiąca Wzgórz”; *Prosecutor vs. Nyiramasuhuko...*, par. 11.

20 *Ibidem*.

pozycję sprawowała zresztą aż do lipca 1994. Po objęciu ministerialnego stanowiska, wybrano ją także na członkinię Narodowego Komitetu MRND-kluczowego organu partyjnego – w którym reprezentowała prefekturę Butare²¹.

Młoda, wykształcona, ambitna, pracowita – miała stanowić doskonały przykład tego, że Rwandyjskie kobiety Hutu mogą sprawować najważniejsze państwowe funkcje. A. Lipczak pisała o niej:

bardzo miła, opiekuńcza, matka kwoka – opowiadali podczas procesu jej podwładni. Inni twierdzili, że miała obsesję na punkcie Tutsi i nie mogła ścierpieć ich obecności. Pierwsi mówią, że było to tylko oportunistyczne zagranie, które miało pomóc jej utrzymać pozycję w partii. Drudzy – że kiedy słuchało się jej pełnych jadu i obrzydzenia wypowiedzi, ciarki przechodziły po plecach²².

Teza o tym, że Pauline swoją nienawiścią wobec Tutsi chciała przypodobać się partyjnemu establishmentowi wydaje się być całkowicie uzasadniona. Z pochodzenia Nyiramasuhuko była, bowiem... Tutsi²³. Jej siostra tłumaczyła to w następujący sposób:

because she was a Tutsi, Pauline was afraid that maybe the government would find out. And she was among many men in the government. And she had money and a position. She didn't want to lose that²⁴.

Pełniąc funkcję ministra Nyiramasuhuko odpowiadała za rządową politykę z zakresu spraw rodzinnych i spraw kobiet, a także sprawowała nadzór nad całym personelem oraz wszystkimi organami i instytucjami wchodzącymi w skład ministerstwa. Systematycznie uczestniczyła w spotkaniach Rady Ministrów, podczas których decydowano

²¹ *Ibidem*.

²² A. Lipczak, *Bataliony gwałcicieli złożone z chorych na AIDS*, „Wysokie Obcasy” 2011, 31.08., http://www.wysokieobcasy.pl/wysokie-obcasy/1,96856,10173477,Bataliony_gwalcicieli_zlozone_z_chorych_na_AIDS.html [dostęp: 8.08.2015].

²³ Przynależność do określonej grupy etnicznej była w Rwandzie dziedziczona po ojcu, zaś ojciec Pauline był z pochodzenia Tutsi. P. Landesman, *A Woman's Work*, „New York Times” 2002, 15.09, <http://www.nytimes.com/2002/09/15/magazine/a-woman-s-work.html> [dostęp: 8.08.2015].

²⁴ *Ibidem*.

o najważniejszych kwestiach społecznych i politycznych oraz definiowano rządowe cele i zadania. Brała więc aktywny udział w projektowaniu, planowaniu i wdrażaniu polityk kolejnych rządów, w tym Rządu Tymczasowego na czele z Jeanem Kambandą, powołanego po zamachu na prezydenta Habayrimana i odpowiedzialnego za dokonanie ludobójstwa na ludności Tutsi. To administracja Kambandy wydawała instrukcje dla prefektów i burmistrzów, w których m.in. zachęcała do masakr na ludności cywilnej pochodzenia Tutsi. By mieć pewność, że instrukcje te zostaną wypełnione, dla każdej z prefektur wyznaczono jednego ministra odpowiedzialnego za „pacyfikację” regionu. Dla regionu Butare miała być to Pauline Nyiramasuhuko²⁵.

Sytuacja w Butare

Prefektura Butare była prefekturą szczególną. Samo Butare – jej stolica – liczyło blisko 26 600 mieszkańców, z czego, jak zauważa Alison Des Forges, około ¼ populacji stanowiła ludność Tutsi²⁶. Był to odsetek wyższy niż krajowa średnia i o 17% wyższy niż średnia w stołecznej Kigali. Butare było także pierwszą „kolonialną” stolicą Rwandy, a po przeniesieniu stolicy do Kigali stanowiło kulturowe i intelektualne centrum „Kraju Tysiąca Wzgórz”²⁷. To tutaj, jako jedyny w kraju, funkcję prefekta pełnił Tutsi – Jean-Baptiste Habyalimana. Mając poparcie szefa miejscowej Policji Narodowej sprzeciwiał się dyskryminacyjnej wobec swoich współplemieńców polityce, a w pierwszych dniach po zamachu otwarcie kontestował działania Rządu Tymczasowego i odmówił udziału w masakrach. Ludność Tutsi masowo przybywała więc do Butare szukając schronienia i licząc na to, że prefektowi uda się zapewnić im bezpieczeństwo.

Rzeczywiście, kiedy po katastrofie prezydenckiego samolotu w kraju rozpoczęły się pierwsze rzeznie, w prefekturze panował względny spokój. Habyalimana robił wszystko, by zahamować rozlew krwi. Ponieważ jednak nie podporządkował się nowopowstałemu rządowi Jeana Kambandy, z inicjatywy Nyiramasuhuko został aresztowany, a następnie po kryjomu

²⁵ C. Sperling, *Mother of atrocities...*, *op. cit.*, s. 111–112.

²⁶ A. DesForges, *Leave none...*, *op. cit.*, rozdz.: *Let them stand aside for us and let us work*, s. 1.

²⁷ *Ibidem*.

zamordowany²⁸. Jego miejsce zajął oskarżony w procesie „szóstki z Butare” Sylvian Nsabimana²⁹. 19 kwietnia 1994 r. Nyiramasuhuko osobiście uczestniczyła w uroczystościach nominacyjnych nowego prefekta. Nsabimana w przemowie inauguracyjnej objęcie stanowiska otwarcie stwierdził, że ci, którzy nie zgadzają się z jego polityką wobec Tutsi powinni zejść z drogi i „pozwoić mu pracować”³⁰. Oskarżyciele MTKR udowodniali potem, że po przejęciu władzy przez Nsabimana, w prowincji rozpoczęły się systematyczne i precyzyjnie zaplanowane rzezie na uchodźcach i ludności Tutsi. Aktywny udział brała w nich Nyiramasuhuko, która zresztą niemal natychmiast po zmianie na fotelu prefekta zgłosiła się do Nsabimana z prośbą o zapewnienie asysty i odpowiedniego zaplecza dla masakr w gminie Ngona.

Tuż po przybyciu oddelegowanej przez Rząd Tymczasowy Pauline do Butare, po okolicy zaczęły krążyć ciężarówki, z których przez głośnikami nadawano komunikat o tym, że do miasta przybył Czerwony Krzyż. Wolontariusze CK mieli stacjonować w obozie, który rzekomo rozbito na miejskim stadionie i opiekować się cywilami. Była to okrutna pułapka. Tutsi, którzy udali się tam szukając schronienia, zostali wkrótce otoczeni przez bojówkarzy Interhamwe³¹. Nyiramasuhuko osobiście nadzorowała masakrę. Co więcej, wydała rozkaz, by każda kobieta Tutsi została przed śmiercią zgwałcona. Zgodnie z zeznaniami świadków, pod koniec masakry udała się też do obozu, w którym Interhamwe stacjonowali i przetrzymywali więźniów. Tam nakazała, by 70 kobiet i dziewczyn, zostało brutalnie zgwałconych, a następnie polanych benzyną i spalonych³².

Nyiramasuhuko nie tylko inspirowała i zachęcała do zbrodni, ale karała także tych, którzy nie chcieli w niej uczestniczyć lub, co gorsza, ośmielali się jej zapobiegać. Wielokrotnie towarzyszyła premierowi Kambandzie podczas jego kontroli w dystryktach prefektury. Podczas jednej z takich wizyt odwiedzili burmistrza, który zatrzymał oskarżonych

28 17 kwietnia, po ataku Hutu na parafie w Simbi, w gminie Marba, prefekta oficjalnie usunięto ze stanowiska, za: A. DesForges, *Leave none...*, *op. cit.*, rozdz.: *Let them stand aside for us and let us work*, s. 4–9.

29 *Ibidem*.

30 C. Sperling, *Mother of atrocities...*, *op. cit.*, s. 111–112.

31 African Rights, *Rwanda: Not So Innocent: When Women Become Killers*, Londyn 1995.

32 *Prosecutor vs. Nyiramasuhuko...*, par. 9.

o zabójstwa Tutsi. Wkrótce po tym zbrodniarze zostali oni wypuszczeni, a sam burmistrz zwolniony ze stanowiska.

Pomiędzy kwietniem a lipcem 1994 r., Nyiramasuhuko wraz ze swoim synem, Shalomem, zorganizowali i zarządzali blokadą drogową ulokowaną niedaleko ich domu. Blokady tworzono by sprawdzać tożsamość cywilów poruszających się po drogach. Jeśli legitymowany miał w dowodzie osobistym adnotację o pochodzeniu Tutsi, porywano go lub mordowano na miejscu. Jeśli była to kobieta Tutsi, przed śmiercią brutalnie ją gwałcono. W tym samym czasie Pauline nadzorowała także pracę rządowych instytucji, skąd przejmowała porwanych Tutsi. Niektórzy z nich mordowani byli od razu – inni wywożeni do pobliskich lasów, a następnie zabijani. Przed odtransportowaniem przyszłe ofiary pozbawiane były ubrań, zaś Nyiramasuhuko osobiście dokonywała selekcji kobiet, które miały zostać zgwałcone. Do gwałtów na kobietach Tutsi zachęcała także swojego syna, ówczesnego członka Interhamwe, który zresztą niedawno się ożenił, zaś jego żona spodziewała się dziecka.

Podobnych, budzących grozę, historii zebrano więcej. Jedna ze świadków zeznała, że przetrzymywano ją w miejscowym szpitalu, w którym wcześniej rezydowali Lekarze Bez Granic. Interhamwe napadli na szpital:

They said that Pauline had given them permission to go after the Tutsi girls, who were too proud of themselves. She was the minister, so they said they were free to do it³³.

Pauline miała wraz z synem jeździć po Butare nawołując przez głośnik do zabijania mężczyzn i gwałcenia kobiet Tutsi³⁴. Podczas rozpraw przed MTKR świadkowie zeznawali potem zresztą, że Nyiramasuhuko wielokrotnie zachęcała rządowych żołnierzy i bojówkarzy, do okrutnych gwałtów na kobietach Tutsi. Jak miała twierdzić, była to ich nagroda za walkę z plagą „karaluchów”.

Jeszcze przed ludobójstwem propaganda „Hutu Power” budowała negatywny obraz kobiet Tutsi – ich rzekomego seksualnego rozpasania, wyższości i pogardy, z jaką miały spoglądać na mężczyzn Hutu. Oskarżenia wobec nich zawarto nawet w tzw. 10 przykazaniach Hutu, zaznaczając, że

³³ P. Landesman, *A Woman's Work...*, *op. cit.*

³⁴ *Prosecutor vs. Nyiramasuhuko*, Case No. ICTR 97–21–1 Amended Indictement, par. 6.30, 6.31.

każdy Hutu, który ożeni się z kobietą Tutsi, zatrudni ją lub będzie z nią w związku, winien być uznany za zdrajcę i ukarany³⁵. W trakcie ludobójstwa przemoc seksualna – przede wszystkim gwałty – stała się zatem jedną z podstawowych strategii eliminacyjnych kobiet Tutsi, stosowaną na masową skalę³⁶. P. Landesman zauważył, że bojówkarze „wydawali się mieć szczególną obsesję na punkcie tego, co robili z kobiecymi ciałami”³⁷. Głównym celem gwałtów ludobójczych było zabicie ofiary albo zadanie jej cierpienia przed śmiercią – czy to poprzez zarażenie wirusem HIV, penetrację ostrym obiektem, czy w rezultacie wielokrotnych gwałtów. Gwałt był podstawową bronią, za pomocą której niszczone kobiety Tutsi³⁸. Oprawcy

35 W grudniu 1990 r. w gazecie „Kangura” umieszczono dziesięć przykazań Hutu autorstwa Hasna Ngeze’go, którymi kierować miało się całe „prawdziwe” rwandyjskie społeczeństwo. Przykazania wzywały do otwartej nienawiści wobec Tutsi, przedstawiały ich jako podkategorię ludzi, zaś Hutu, którzy pozostawali z nimi w jakichkolwiek kontaktach uznawały za zdrajców. Według przykazań: „1. Każdy Hutu powinien wiedzieć, że kobieta Tutsi, gdziekolwiek jest, pracuje dla interesów ludu Tutsi. Dlatego będzie uznany za zdrajcę każdy Hutu, który: a) poślubia kobietę Tutsi; b) przyjaźni się z kobietą Tutsi; c) zatrudnia kobietę Tutsi jako sekretarkę lub konkubinę. 2. Każdy Hutu powinien wiedzieć, że nasze córki Hutu są właściwsze i bardziej sumienne w zadaniach kobiety, żony i matki rodziny. Czyż nie są one piękne i szczerze? 3. Kobiety Hutu, bądźcie czujne i starajcie się przeciwnie swoich mężów, braci i synów na właściwą drogę”.

36 W sprawie *Prosecutor vs. Akyesu*, Izba Orzekająca zauważyła, iż gwałty dokonywane były na kobietach Tutsi w określonym celu i z określonym zamiarem: „rapes resulted in physical and psychological destruction of Tutsi women, their families and their communities. Sexual violence was an integral part of the process of destruction, specifically targeting Tutsi women and specifically contributing to their destruction and to the destruction of the Tutsi group as a whole.” Akty gwałtu miały zatem za zadanie spowodowanie poważnego uszkodzenia ciała lub rozstroju zdrowia psychicznego członków grupy z jasną intencją zniszczenia tejże prześladowanej grupy. W tym samym uzasadnieniu, Izba stwierdziła także, że przemoc seksualna wobec kobiet Tutsi mogła być stosowana również jako forma zbrodni przeciwko ludzkości – forma tortur, których celem była „intimidation, degradation, humiliation, discrimination, punishment, control or destruction of a person. Like torture, rape is a violation of personal dignity”; *Prosecutor v. Akayesu*, ICTR-96-4-T, dokumentacja dostępna na stronie: <http://www.unhcr.org/refworld/docid/40278fbb4.html>.

37 P. Landesman, *op. cit.*

38 Gen. Romeo Dallaire, dowódca stacjonujących podczas ludobójstwa sił ONZ pisał: „Nie wiem kiedy zacząłem jasno dostrzegać dowody innej zbrodni poza morderstwami wśród ciał w rowach i masowych grobach... Ale jeśli się przyjrzałeś, mogłeś widzieć dowody, nawet w bielących się szkieletach. Zgięte i rozchyłone nogi. Potłuczona butelka, ostra gałąź, czasami nawet nóż pomiędzy nimi. Jeśli ciała były świeże, widzieliśmy coś, co musiało być kałużą spermy na i obok martwych kobiet i dziewczynek. Zawsze

Hutu, często zagrzewani do działań przez swoje żony, siostry i matki, stosowali najwymyślniejsze, przerażające sposoby na zadawanie bólu. Mężczyźni Tutsi mieli możliwość „wykupienia” sobie lżejszej śmierci poprzez np. strzał w głowę – kobiety nie posiadały takiego „przywileju”. Umierały od wielokrotnych zbiorowych gwałtów, podczas których były okaleczane. To gwałt był metodą ich zabijania³⁹.

Proces

Po ofensywie RPFu Nyiramasuhuko uciekła z Rwandy przez Demokratyczną Republikę Konga do Kenii, gdzie 18 lipca 1998r na wniosek głównego oskarżyciela MTKR została aresztowana⁴⁰. Tego samego dnia przetransportowano ją do więzienia ONZ w Aruszy.

Postawiono jej następujące zarzuty:

- udział w zмовie w celu popełnienia zbrodni ludobójstwa
- dokonanie zbrodni ludobójstwa *lub alternatywnie* współudział w zbrodni ludobójstwa
- bezpośrednie i publiczne podżeganie do ludobójstwa
- morderstwo jako zbrodnia przeciwko ludzkości
- eksterminacja jako zbrodnia przeciwko ludzkości
- gwałt jako zbrodnia przeciwko ludzkości
- prześladowania na tle politycznym, rasowym lub religijnym jako zbrodnia przeciwko ludzkości
- nieludzkie akty przeciw ludziom jako zbrodnia przeciwko ludzkości
- zabicie i spowodowanie zagrożenia dla zdrowia fizycznego i psychicznego ludności cywilnej jako zbrodnia wojenna

było dużo krwi... Wiele z młodych dziewczyn miało poobcinane piersi i prymitywnie odcięte genitalia. Umarły totalnie bezbronne, leżąc na plecach z ugiętymi nogami i rozchylonymi szeroko kolanami.” R. Dallaire, *Shake Hands with Devil...*, *op. cit.*; więcej o przemocy seksualnej podczas ludobójstwa: Human Rights Watch, *Shattered Lives Sexual Violence during the Rwandan Genocide and its Aftermath*, USA 1996.

³⁹ Więcej o problematyce przemocy seksualnej jako formy dokonywania zbrodni ludobójstwa, zbrodni przeciwko ludzkości i zbrodni wojennych np.: K. Askin, *Prosecuting Wartime Rape and Other Gender – Related Crimes under International Law: Extraordinary Advances, Enduring Obstacles*, „Berkeley Journal of International Law” 2003, Vol. 21, Issue 2.

⁴⁰ *Prosecutor vs. Nyiramasuhuko...*, *op. cit.*

- zamachy na godność osobistą, a w szczególności traktowanie ponizające i upokarzające jako zbrodnie wojenne⁴¹.

Zarzucane jej czyny popełnione miały być związku z artykułami 6(1) i 6(3) Statutu MTKR⁴².

Artykuł 2 Statutu MTKR stanowi, że winnym ludobójstwa jest ten, kto dopuszcza się określonych czynów (np. zabijania członków grupy, spowodowania poważnego uszkodzenia ciała lub rozstroju zdrowia psychicznego) i działa ze specyficznym zamiarem ludobójczym „zamiarem zniszczenia w całości lub w części określonej grupy narodowej, etnicznej, rasowej lub religijnej jako takiej”⁴³. Z kolei na mocy art. 3 Statutu zbrodnie przeciwko ludzkości są to określone zachowania przestępcze popełniane jako część szeroko zakrojonego i systematycznego ataku przeciw ludności cywilnej o podłożu narodowym, politycznym, etnicznym, rasowym lub religijnym⁴⁴. W końcu zbrodnie wojenne to, zgodnie z art. 4 dokumentu, czyny zakazane popełniane w ramach międzynarodowego lub wewnętrznego konfliktu zbrojnego⁴⁵. Artykuł 6 Statutu reguluje natomiast kwestie odpowiedzialności indywidualnej sprawcy za zbrodnie. W akcie oskarżenia Pauline powołano się zarówno na art. 6(1)⁴⁶ jak i 6(3)⁴⁷. Izba Orzekająca musiała zatem rozstrzygnąć czy Nyiramasuhuko bezpośrednio dokonywała zbrodni, o które została oskarżona, czy też

41 Rozszerzony w marcu 2001 r.; *Prosecutor vs. Nyiramasuhuko, Amended Indictment*, ICTR-97-21-I, marzec 2001, <http://www.unict.org/sites/unict.org/files/case-documents/ictr-98-42/indictments/en/010301.pdf> [dostęp: 10.10.2015], par. 7.

42 *Ibidem*.

43 Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego ds. Rwandy, UN Doc. S/RES/955, 8.11.1994, http://www.icls.de/dokumente/ictr_statute.pdf [dostęp: 9.10.2015], art. 2.

44 *Op. cit.*, art. 3.

45 *Op. cit.*, art. 4. Nyiramasuhuko została oskarżona o dwie zbrodnie wojenne: zabicie i spowodowanie zagrożenia dla zdrowia fizycznego i psychicznego oraz zamachy na godność osobistą, a w szczególności traktowanie ponizające i upokarzające.

46 Art. 6.1. „A person who planned, instigated, ordered, committed or otherwise aided and abetted in the planning, preparation or execution of a crime referred to in articles 2 to 4 of the present Statute, shall be individually responsible for the crime”.

47 Art. 6.3. „The fact that any of the acts referred to in articles 2 to 4 of the present Statute was committed by a subordinate does not relieve his or her superior of criminal responsibility if he or she knew or had reason to know that the subordinate was about to commit such acts or had done so and the superior failed to take the necessary and reasonable measures to prevent such acts or to punish the perpetrators thereof”.

ponosi tzw. *command responsibility* – a więc odpowiedzialność dowódcy za czyny popełniane przez osoby jej podległe⁴⁸.

W akcie oskarżenia stwierdzono, że Pauline brała udział w przygotowaniach i realizacji planu, którego głównym celem miała być eksterminacja ludności Tutsi. Plan ten składał się według oskarżycieli z następujących elementów: krzewienia nienawiści etnicznej, trenowania oddziałów milicji i bojówkarzy oraz dystrybuowania wśród nich broni, a także przygotowania list ofiar, które powinny zginąć w pierwszej kolejności. Nyiramasuhuko miała planować, rozkazywać, zarządzać zbrodnią a także brać w niej aktywny udział⁴⁹. Od kwietnia do lipca 1994 miała otwarcie nawoływać i zachęcać do eksterminacji ludności Tutsi oraz brać udział w spotkaniach Rady Ministrów, w czasie których niejednokrotnie prosiła o uzbrojenie i skierowanie bojówkarzy Interhamwe do swojej rodzimej prefektury, by móc skuteczniej dokonywać masakr.

Od początku Nyiramasuhuko utrzymywała, że jest niewinna. 5 października 1999 na prośbę prokuratora jej proces połączono z procesami pięciu innych rwandyjskich dygnitarzy oskarżonych o zbrodnie popełniane pomiędzy kwietniem a lipcem 1994 r. w prefekturze Butare. Proces sześcioletni ruszył 12 czerwca 2001.

W czasie posiedzeń sądu, Nyiramasuhuko, która deklarowała, że jest zagorzałą chrześcijanką, nie rozstawała się z różańcem. Postacią Pauline bardzo szybko zainteresowały się media na całym świecie-opinia publiczna była szokowana tym, jak okrutnych zbrodni dokonała stateczna matka i przede wszystkim kobieta⁵⁰. Argument swojej płci starała się

48 Statut MTkR katalog osób obciążonych odpowiedzialnością nie został zawężony wyłącznie do osoby sprawcy. Obciążony odpowiedzialnością może zostać także przełożony tego, kto dopuścił się czynu karalnego, o ile sam nie ukarał winnego lub nie zapobiegł niezgodnemu z prawem zachowaniu. W tym przypadku nie przewiduje się ponadto złagodzenia kary ani tym bardziej jej zniesienia., K. Wierczyńska, *Pojęcie ludobójstwa w kontekście orzecznictwa międzynarodowych trybunałów karnych ad hoc*, Warszawa 2010, s. 63.

49 *Prosecutor vs. Nyiramasuhuko, Amended...*, *op. cit.*, 5.1.

50 C. Sperling zwraca uwagę na fakt, iż kobietom z natury przypisuje się takie cechy jak troskliwość, opiekuńczość czy łagodność – trudno jest więc sobie wyobrazić je w roli oprawczyń czy ludobójczyń. Tymczasem w historii mnóstwo jest przypadków kobiet, które dopuszczały się najokrutniejszych zbrodni. C. Sperling, *Mother of atrocities...*, *op. cit.*, s. 113; więcej o tym także: M.A. Drumbl, *She Makes Me Ashamed to Be a Woman: The Genocide Conviction of Pauline Nyiramasuhuko*, „Michigan Journal of Law” 2011, Vol.34, Iss. 3; H. Gulaid, *Ordinary Women:*

zresztą wykorzystać sama oskarżona. W jednym z wywiadów, zapytana o wydarzenia z czasów ludobójstwa, Pauline odpowiedziała: „Jak możecie myśleć, że kobieta mogłaby zrobić tak straszne rzeczy?”⁵¹. Deklarowała, że nie zabiła by nawet kurczaka, że starała się chronić ludność cywilną i że to Hutu byli ofiarami ludobójczej polityki Tutsi. Podobne stanowisko przedstawiała także jej adwokat, Nicole Bergevin, wskazując, że jej klientka padła ofiarą przebiegłej kampanii skierowanej wobec wykształconych rwandyjskich kobiet piastujących wysokie stanowiskach. Kampanię tą zainicjować miał obecny rząd rwandyjski pod wodzą Paula Kagame. „Obrzydliwym jest twierdzenie, że Pauline Nyiramasuhuko posunęła się do tego, by kazać własnemu synowi gwałcić kobiety Tutsi” stwierdziła Bergevin w mowie końcowej w kwietniu 2009 r.⁵² W trakcie procesu, obrona starała się podważyć wiarygodność powoływanych przez oskarżycieli świadków oraz udowodnić, że nie można ponad wszelką wątpliwość udowodnić udziału Pauline w zarzucanych jej zbrodniach.

W trakcie procesu przesłuchano 189 świadków. Nyiramasuhuko powołała ich 26, w tym także siebie samą. Transkrypcje z procesu to ponad 125 tysięcy stron⁵³. Mowy końcowe wygłoszono w kwietniu 2009 r., zaś wyrok zapadł 24 czerwca 2011 roku, a więc blisko dziesięć lat po rozpoczęciu procesu. Samo orzeczenie, liczące ma ponad 1500 stron, zawiera skrupulatny, rzeczowy opis wydarzeń, do których doszło w Butare w trakcie ludobójstwa i dokumentuje wszystkie zbrodnie, których dopuścili się oskarżeni. Zawiera dokładną analizę zeznań świadków, ocenę ich wiarygodności.

Pauline Nyiramasuhuko została uznana za winną większości zarzucanych jej czynów, poza bezpośrednim i publicznym podżeganiem do ludobójstwa oraz odpowiedzialności za nieludzkie akty przeciw ludziom, a tym samym dokonanie zbrodni przeciwko ludzkości. Dwa zarzuty oddalono – zarzut dokonania morderstwa jako zbrodni przeciwko ludzkości i współudziału w zbrodni ludobójstwa. Oskarżona została skazana na

Understanding Female Agency in the Perpetration of Genocide, „The Armenian Weekly”, 21.01.2011, <http://armenianweekly.com/2011/01/21/ordinary-women-understanding-female-agency-in-the-perpetration-of-genocide/> [dostęp 11.10.2015]; L. Fielding, *Female Genocidaires during the Rwandan Genocide: When women kill*, Anchor Academic Publishing, Hamburg 2014.

51 M.A. Drumbl, *She Makes Me...*, *op. cit.*, s. 575.

52 *Ibidem*.

53 *Ibidem*.

karę dożywotniego więzienia⁵⁴. W podsumowaniu wyroku sąd stwierdził, że Nyiramasuhuko wraz z innymi członkami Rządu Tymczasowego zgodziła się na popełnienie ludobójstwa w Butare oraz sprawowała odpowiedzialność dowódczą nad Interhamwe, którzy dokonywali gwałtów w biurze prefektury. Według Izby Orzekającej:

Nyiramasuhuko entered into an agreement with members of the Interim Government on or after 9 April 1994 to kill Tutsis within Butare préfecture with the intent to destroy, in whole or in part, the Tutsi ethnic group. As a member of the Interim Government, Nyiramasuhuko participated in many of the Cabinet meetings at which the massacre of Tutsis was discussed, and took part in the decisions which triggered the onslaught of massacres in Butare préfecture. There can be no other inference from these facts than that Nyiramasuhuko conspired with the Interim Government to commit genocide against the Tutsis of Butare préfecture⁵⁵.

Czyny, których dopuściła się Nyiramasuhuko uznano za haniebne i potworne⁵⁶. Zauważono, że specyficzna pozycja jaką pełniła Nyiramasuhuko – a zatem stanowisko Minister ds. Rodziny i Rozwoju Kobiet – jest elementem dodatkowo ją obciążającym. Jak stwierdzono w orzeczeniu:

The Prosecution argues that Nyiramasuhuko held one of the highest positions in the country as Minister for Family and Women's Affairs in the Interim Government during the events. One of her roles was to protect the population. Instead, she caused an inconceivable number of deaths in Butare préfecture as result of her direct participation in elaborating and executing the plan of genocide. [...] In the Chamber's view, Nyiramasuhuko's position as Minister for Family and Women's Affairs during the events made her a person of high authority, influential and

54 Podobną karę wymierzono Nathobali'emu i Ndayambaje; Kanyabashi, Nteziryayo i Nsabimana zostali skazani odpowiednio na 35,30 i 25 lat więzienia; „6201. The Prosecution submits that Nyiramasuhuko's crimes place her in the category of the most serious offenders.14856 The Prosecution requests that Nyiramasuhuko be sentenced to the maximum penalty of life imprisonment for each count of the Indictment upon which a finding of guilt is based. It submits that by imposing a sentence on each count, the Chamber will assist in deterring other potential offenders”. *Prosecutor vs. Nyiramasuhuko...*, *op. cit.*, Chapter VI: Sentencing.

55 *Prosecutor vs. Nyiramasuhuko...*, *op. cit.*, par. 5678.

56 *Ibidem*.

respected within the country and especially in Butare préfecture from where she hails.

Według sędziów, zamiast jednak bronić pokojowego współistnienia między grupami etnicznymi, Pauline wykorzystywała swój wpływ na bojówkarzy Interhamwe i zmuszała ich do popełniania najokrutniejszych zbrodni. Izba stwierdziła, iż „this abuse of general authority *vis-à-vis* the assailants is an aggravating factor”⁵⁷.

Istotne są także ustalenia MTKRu w kwestii odpowiedzialności Pauline za popełnianie na jej rozkaz gwałty. Izba Orzekająca podtrzymała w tej kwestii linię orzeczniczą obraną w sprawie Akayesu⁵⁸. Wskazano, iż:

the *actus reus* of rape is the non-consensual penetration, however slight, of the vagina or anus of the victim by the penis of the perpetrator or any other object used by perpetrator, or of the mouth of the victim by the penis of the perpetrator. [...] The *mens rea* is the intention to effect this sexual penetration, and the knowledge that it occurs without the consent of the victim. Force or threat of force provides clear evidence of non-consent, but force is not an element *per se* of rape⁵⁹.

Wskazano przy tym, że ewentualna zgoda ofiary musiałaby zostać wyrażona dobrowolnie i powinna zostać oceniona w kontekście otaczających ją okoliczności. MTKR odniósł się zatem nie do czynności mechanicznych których dokonuje sprawca, ale czynnikiem kluczowym uczynił kwestię użycia przez niego przemocy.

Izba stwierdziła także, że mimo, iż dowody zebrane w sprawie jasno wskazują, iż gwałty do których zachęcała Pauline miały podłoże ludobójcze i wypełniały wszelkie znamiona zbrodni, Oskarżyciele nie ujęli ich jako takich w akcie oskarżenia, domagając się jedynie zakwalifikowania ich jako formy zbrodni przeciwko ludzkości:

57 *Prosecutor vs. Nyiramasuhuko...*, *op. cit.*, par. 6207.

58 W uzasadnieniu orzeczenia w sprawie Akayesu MTKR poczynił wiele istotnych dla tej problematyki uwag. Zauważono, iż gwałt jest formą przemocy, która nie może i nie powinna być zdefiniowana wyłącznie poprzez opis obiektów i części ciała. Stwierdzono, iż jest to przede wszystkim „physical invasion of a sexual nature committed on a person under circumstances which are coercive”. Owe okoliczności „przymusu” nie muszą odnosić się tylko i wyłącznie do użycia przemocy, ale także samej obecności militarnej sił czy wojska w konflikcie zbrojnym; *Prosecutor vs. Akayesu...*, *op. cit.*

59 *Prosecutor vs. Nyiramasuhuko...*, *op. cit.*, par. 6075.

Nyiramasuhuko was only charged with rape as a crime against humanity pursuant to Article 6 (3) of the Statute, which the Chamber considers to be a serious omission on the part of the Prosecution⁶⁰.

Command responsibility Nyiramasuhuko za gwaŵty popełniane przez bojówkarzy Interhamwe została ponad wszelką wątpliwość udowodniona:

The Chamber has already found that Nyiramasuhuko ordered Interahamwe to rape Tutsi women at the BPO (3.6.19.4.11). [...] Nyiramasuhuko had a superior-subordinate relationship with the Interahamwe who accompanied her to the BPO. Her effective control over them was evidenced by the fact that she brought them to the BPO with her son Ntahobali and the fact that her orders to rape were obeyed. She knew of, and failed to prevent or punish, these rapes. Therefore, Nyiramasuhuko bears responsibility as a superior for the rapes perpetrated by the Interahamwe at the BPO. [...] Nyiramasuhuko ordered Interahamwe to rape Tutsis at the Butare préfecture office, and bears responsibility as a superior for their rapes. The Chamber therefore finds her guilty of rape as a crime against humanity, pursuant to Article 6 (3) of the Statute⁶¹.

Zakończenie

Proces Nyiramasuhuko bez wątpienia przejdzie do historii. To jak wspomniano na wstępie jedna z najdłuższych, najbardziej kosztownych i najgorzej procedowanych spraw przed międzynarodowym trybunałem karnym. Biegli i świadkowie tygodniami odpowiadali na pytania Izby. Ówczesny tanzański sędzia, William Hussein Sekule, nie potrafił zdyscyplinować żadnej ze stron. Nieustannie pojawiały się problemy z tłumaczeniami zeznań czy dokumentów. Wyrok w sprawie zapadł wprawdzie

⁶⁰ *Prosecutor vs. Nyiramasuhuko...*, *op. cit.*, par. 6087; więcej o problematyce gwałtu ludobójczego: A.A. Miller, *From the International Criminal Tribunal for Rwanda to the International Criminal Court: Expanding the Definition of Genocide to Include Rape*, „Pennsylvania State Law Review” 2003, Vol. 108; S. Balthazar, *Gender Crimes and the International Criminal Tribunals*, „Gonzales Journal of International Law” 2006, Vol. 10; A.R. Reid-Cunningham, *Rape as a Weapon of Genocide*, „Genocide Studies and Prevention: An International Journal” 2008, Vol. 3, Iss. 3, czy C. MacKinnon, *The Recognition of a Rape as an Act of Genocide – the Akayesu Case*, Guest Lecture Series of the Prosecutor, Hague 2008.

⁶¹ *Prosecutor vs. Nyiramasuhuko...*, *op. cit.*, par. 6087–6093.

w lipcu 2011r, ale jego wersja francuskojęzyczna wersja została przekazana skazanym niemal dwa lata później. Dopiero wtedy obrona „szóstki” mogła rozpocząć procedurę apelacyjną. Wyrok Izby Apelacyjnej oczekiwany był na sierpień 2015 r., jednak do tej pory (październik ’15) nie zapadł. Od rozpoczęcia procesu minęło już 14 lat i Nyiramasuhuko – obecnie 69-latka przebywa w areszcie prewencyjnym blisko 16 lat.

Ale sprawa Pauline jest także bezprecedensowa z innych względów. Po raz pierwszy na ławie oskarżonych przed międzynarodowym trybunałem karnym zasiadła kobieta. Oskarżono ją i skazano za najcięższe, najokrutniejsze zbrodnie-ludobójstwo, zbrodnie przeciwko ludzkości i zbrodnie wojenne, w tym za odpowiedzialność dowódczą za popełniane przez jej podwładnych gwałty. Na szczególną uwagę zasługuje przede wszystkim obrona w tym zakresie przez Trybunał linia orzecznicza, zwłaszcza przyjęta definicja gwałtu. Jak stwierdził Paul Landesman:

the case against Pauline further cements the precedent established in the Akayesu trial: namely, that inciting mass rape is a crime against humanity. But Pauline’s case transcends jurisprudence. She presents to the world a new kind of criminal. “There is a shared concept across cultures that women don’t do this kind of thing... Society doesn’t yet have a way to talk about it, because it violates all our concepts of women are”⁶².

Bibliografia

- African Rights, *Rwanda: Not So Innocent: When Women Become Killers*, Londyn 1995.
- Askin K., *Prosecuting Wartime Rape and Other Gender – Related Crimes under International Law: Extraordinary Advances, Enduring Obstacles*, „Berkeley Journal of International Law” 2003, Vol. 21, Issue 2.
- Balthazar S., *Gender Crimes and the International Criminal Tribunals*, „Gonzales Journal of International Law” 2006, Vol. 10.
- Bruneteau B., *Wiek ludobójstwa*, Oficyna Wydawnicza „Mówią Wieki”, Warszawa 2005.
- Dallaire R., *Shake Hands with the Devil*, Random House UK Ltd. 2005.
- DesForges A., *Leave none to tell the story. Genocide in Rwanda*, Human Right Watch 1994.

62 P. Landesman, *A Woman’s Work...*, *op. cit.*

- Drumbl M.A., *She Makes Me Ashamed to Be a Woman: The Genocide Conviction of Pauline Nyiramasuhuko*, „Michigan Journal of Law” 2011, Vol. 34, Iss. 3.
- Etringham N., *Accounting for Horror. Post-Genocide Debates in Rwanda*, Pluto Press, Londyn 2004.
- Fielding L., *Female Genocidaires during the Rwandan Genocide: When women kill*, Anchor Academic Publishing, Hamburg 2014.
- Gluchowska J., *Maczetą, patką, łopatą. Krótka historia ludobójstwa*, „Polityka” 2005, nr 11–12.
- Gulaid H., *Ordinary Women: Understanding Female Agency in the Perpetration of Genocide*, „The Armenian Weekly” 2011, 21.01.
- Historia Powszechna*, t. 20, red. A.H. Stachowski, wyd. UTET Cultura 2008.
- Human Rights Watch, *Shattered Lives Sexual Violence during the Rwandan Genocide and its Aftermath*, USA 1996.
- Jagielski W., *10 lat temu zaczęła się rzeź w Ruandzie*, <http://www.calculemus.org/lect/Logika04-05/kazlog/postmod/jagielski.html>.
- Landesman P., *A Woman's Work*, „New York Times” 2002, 15.09.
- Lipczak A., *Bataliony gwałcicieli złożone z chorych na AIDS*, „Wysokie Obcasy” 2011, 31.08.
- MacKinnon C., *The Recognition of a Rape as an Act of Genocide – the Akayesu Case*, Guest Lecture Series of the Prosecutor, Hague, 2008.
- Meredith M., *Historia współczesnej Afryki. Pół wieku niepodległości*, Wyd. Dialog, Warszawa 2011.
- Miller A.A., *From the International Criminal Tribunal for Rwanda to the International Criminal Court: Expanding the Definition of Genocide to Include Rape*, „Pennsylvania State Law Review” 2003, Vol. 108.
- Powers S.E., *Rwanda's Gacaca Courts: Implications for International Criminal Law and Transnational Justice*, *InSights*, „American Society of International Law” 2011, t. 15, nr 17.
- Purnier G., *The Rwanda Crisis: History of Genocide*, Columbia University Press, Nowy Jork, 1995.
- Reid-Cunningham A.R., *Rape as a Weapon of Genocide*, „Genocide Studies and Prevention: An International Journal” 2008, Vol. 3, Iss. 3.
- Sperling C., *Mother of atrocities: Pauline Nyiramasuhuko's role in Rwandan genocide*, „Fordham Urban Law Journal” 2005, Vol. 33, Iss. 2.
- Tochman W., *Dzisiaj narysujemy śmierć*, Wydawnictwo Czarne 2010.
- Wierczyńska K., *Pojęcie ludobójstwa w kontekście orzecznictwa międzynarodowych trybunałów karnych ad hoc*, Warszawa 2010.